

DĖL LIETUVOS UPIŲ VARDŲ DŪNOJUS IR DΝIEPRAS KILMĖS

A. VANAGAS

Šiuo metu Lietuvos upių vardynas susideda daugiau kaip iš aštuonių tūkstančių upių vardų ir jų variantų (iskaitant ir pasikartojančius). Ši kelių tūkstančių vardų sistema formavosi ilgus lietuvių (tam tikra prasme ir baltų) tautos gyvavimo šimtmečius. Dėl to ji nevienakilmė: greta lietuviškų (baltiškų) joje yra ir svetimos kilmės upių vardų. Nagrinėjant Lietuvos upių vardų darybą, savus, baltiškos kilmės upėvardžių būtina atskirti nuo svetimų, skolintų vardų. Vienų upėvardžių nebaltoji kilmė būna akivaizdi, o dėl kitų gali kilti įvairiausią abejonių. Dabar, kai lietuvių hidronimija, o taip pat ir visas vardynas, jau palyginti kruopščiai surinkta, ne vieno upėvardžio kilmė ar daryba gali būti aiškinama išsamiau ir tam tikra prasme preciziškiau (visų pirma turint galvoje medžiagos gausumą ir jos pilnumą), negu iki šiol.

Šiame straipsnyje bus panagrinėtos dvi grupės Lietuvos upių vardų (kartu ir kitų vietovardžių), kurių viena, mūsų nuomone, i lietuvių vardyną yra atėjusi per slavus, o antrosios atėjimo kelias dar ne visiškai aiškus. Tačiau ir pastarajai grupei priklausantys vietovardžiai siejasi su šių dienų slavų hidronimija. Abiejų grupių vietovardžių kilmė nėra visai aiški.

a) Vienas tokiai ne visai aiškios kilmės Lietuvos upėvardžių yra *Dunōjus* (2) 1. Čk., Dubysos int. 2. Gl., Jotijos int. 3. Kš., Juodkonių k. 4. Srd., Naudupio int. ir *Dunājus* (2) 1. Akm., Dabikinės dš. 2. Grnk., Tendžiogalos k. 3. RdN., Apaščios int. 4. Rs., Pakapurnio k. 5. Skd. 6. Vn., Bikavos int. 7. Vn., Šusties int. 8. Vvr., Dumblės dš. Plg. *Dunōjus* || *Gudonių* ežeras Srj. Gudonių k. ir *Dūnōjus* ež. Lkm., Trainiškio k. Šiuo metu neaišku, ar Lietuvos (ir Latvijos: *Dunajs* pv., *Dunaji* pv., *Dunaj-p lava* pv., plg. kitus vietovardžius su šaknimi *dun-*, *dūn-*, kuriuos J. Endzelinas gretina su lat. *dunajs* arba liet. *Dunōjus*, *Dūnōjus* – žr. J. Endzelins, LV I 1. 238, 239, 243) upių vardai *Dunōjus*, *Dunājus* yra baltiški, susidarę iš šaknies *dun-*, kuri kiek dažnesnė latvių vardyne, ir priesagos *-ojus*, *-ajus*¹, ar skoliniai, kuriuo nors būdu susiję su vienos didžiausių Europos upių vardu *Dunōjus*. Čia visų pirma reikia atsiminti, kad lietuvių tautosakoje (dažniausiai liaudies dainose) plačiai paplitęs bendrinis žodis *dunōjus* „didelis vanduo“, pvz.: *Vidury dvaro platus dunojus* Alvt. *Atsišaukė ma dalelė žu dunōjų ir marelų* Žrm. *An marių krantelio gilus dunojēlis, tė jauna mergelė baltais burnais prausė* Lp. *Už gilių marių, už dunojēlio, ten mano mergelė par motinėlę* LKŽ II 606; *dunājus* „ib“: *Siuntė mane motinėlė į dunajų vandenėlio*. *Viduj dunojēliaus ilsėjau* LKŽ II 606. Be žodžių *dun*

¹ Dėl priesagos *-ojus* ir *-ajus* plg. *Luk-ojus* up., *Or-ojus* up., *Ram-ojus* up., *Žiežm-ojus* up. ir *Blind-ajus* up., *Nik-ajus* up.

nōjus ir *dunājus*, lietuvių liaudies dainose yra daug kitų šių žodžių variantų, pvz.: *dunojis „ib“*: ...*dunojin šalto vandenėlio* Ld.²; *dūnōjus „ib“*: *Siuntė mane motinėlę į dūnojų vandenėlio* VI. LKŽ II 606. *Per kiemelį dūnojėlis teka* Ld. Aš nuseisiu tykan *dūnojun* Ld. *Jojau dieną, jojau naktį ir prijojau dūnojėli* Ld.; *dūnūjėlis*: *Ant vidurio dunujėlio* Ld.; *dūnavėlis*: *Ir nupūtė vainikėlį į tą dūną dūnavėli* Ld.; *dunava*: *Ir užkilo šiaurės vėjas, ir nupūtė vainikėlį į dunavos ezerėli* Ld.; *dujonaitis*: *Išplauks akmenaitis iš dujonaičio* LKŽ II 560; *dujonėlis*: *Dujonėlio pakraštyj*: *Mesk akmenėlį į dujonėli* LKŽ II 560; *dujánas „toks vanduo, gili upė, dunojus“* (dainoje); *Ir įkrito Bendorutė į gilą dūjūną* Jrb. LKŽ II 560. Plg. prūsų lietuvių *donajus*, *danojus*³; *donujėlis*: *Anoj pusėj donujėlio Kdn.* Ld.; *donojėlis*: *Anoj pusėj donojėlio Slč.* Ld.; *danujėlis*: *Anoj pusėj danujėlio pievelė žaliavo Ps.* Ld.; *duinojėlis*: *Ažu duino duinojėlio Ad.* Ld. (ir, gal būt, *duinajėlis*: *Ažu duina duinajėlio Ad.* Ld. Až to duino duinajėlio Ml. Ld., nors čia balsis a po n gali būti tarmybė); *daina*: *Siuntė mane motinėlė dainon upēn vandenėlio* Kltn. Ld.; *dauni*: *Siuntė mane motinėlė daunion [upēn] šalto vandenėlio* Ld. Žodžiai *dunōjus*, *dunājus*, *dūnojus* ir kt., kaip matyti iš čia pateiktų kelių pavyzdžių, žymi ne kokią konkrečią upę, o vandenį apskritai⁴. Iš jų lietuvių liaudies dainose atsirado įvairių kitų žodžių (paprastai, refrenuose) su šaknimi *dun-*, *dūn-*, beveik be išimties vartojamų kontekste, kuriame kalbama apie vandenį, pvz.: *dūnoja* refr.: *Gilus ežerytėlis dūnoja, dūno upė dūnoja* Ds.; *dūnojo* refr.: *Dūnojo*, *dūnojo dūnojėlis teka, aš girdėjau, aš girdėjau, ką tėvelis šneka* Sb.; *dūnō*: *Tu durnas bernelis, dūno dūnoj upelė, dūno dūnoj upelė. Dūnō dūna upė dūna upė lylio teka ezerėlin* Jž.; *sudunti (-dūna, -duno)* intr.: *Suduno upelė, dūno, mano ašarėlėm, dūno* LKŽ II 606; *dunolaiški* refr.: *Dunojaus kalnelin dvaras, dunojau dunolaiški* Kb. LKŽ II 606 (ar *dunalaiške*: *Dunojau, kalnelin dvaras, dunojau dunolaiške* Kb. LKŽ II 589); *duna*: *Tykiai teka duna upytėlė* Brž. Ld.; *dunas „?“*: *Už to duno dunojėlio* Ml. Ld.; *Siuntė mane motinėlė dunan šalto vandenėlio*, plg. *donas*: *Siuntė mane motinėlė donan šalto vandenėlio, ajai ajai donan šalto vandenėlio* Ld., plg. *dūnelė „?“*: *Plaukė vainikas gilion dūnelėn, ai ai gilion dūnelėn* LKŽ II 602; *dunùs,-i „?“* (dainos žodis): *Dunios marios* LKŽ II 606. Tokią bendrinių žodžių *dunōjus*, *dūnōjus* raidos kryptį rodo ir šie įvairių vienos lietuvių liaudies dainos variantų pirmieji žodžiai⁵:

- „In dunojų, in dunojų...“
- „Dūnojis, dūnojis, dūnojėlis teka...“
- „Dunojau, dunojau, dunojėlis teka...“
- „Dunojo, dunojau, dunujėlis teka...“
- „Dūnojo, dūnojo, donujėlis teka...“
- „Dunojo, dunojo, dunojėlis teka...“

² Šis ir kiti pavyzdžiai, po kurių parašoma santrumpa Ld. (liaudies dainos žodžiai), imti iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakos rinkinių arba iš lietuvių liaudies dainų sisteminio katalogo.

³ Žr. Chr. Bartsch, Über litauische Volksliteratur, „Mitteilung der litauischen litterarischen Gesellschaft“, Heft 8 (II.2), Heidelberg, 1884, p. 107.

⁴ Pagal A. Jušką, *dunojus* tai „gelmė (ežere, upėje), ežeras“ (Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках, I, С. Петербург, 1904, p. 366; pagal O. Kollbergą *dunajus* – „visokia vandens masė: didžiulis prūdas, ežeras, marios“ (Pieśni ludu litewskiego zebrał Oskar Kollberg, p. 212).

⁵ Pagal Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektorius liaudies dainų sisteminį katalogą (čia ir toliau).

Idomu, kad lietuvių liaudies dainose *dunōjus*, *dūnōjus* ir kt. jų formos dažnai kaitaliojasi su kitais bendriniais arba tikriniais (upių vardais) žodžiais. Štai kokia yra žinomas liaudies dainos įvairių variantų pradžia: *Tyliai, tyliai dunojėlis teka; Tykiai, tykiai Nemunėlis teka; Oi tykiai, tykiai Širvintėlė teka* Šk. Ld.; ...*Šventoja teka* Ds. Ld.; *Tykiai, tykiai upelė tekėjo; Tykiai, ramiai, upelis tekėjo; Tykiai, dūmiae upelė tekėjo; Oi gi tykiu, oi gi tykiu dunojėlis teka; Tykiai, ramiai Nemunėlis teku; Tykiai teka duna upytėlė ir t.t.* Arba: *Per kiemelį ezerėlis teka; Per dvarelį dunojėlis teka; Per kiemelį dunajėlis teka; Šaltinėlis per kiemelį teka; Per kiemelį dūnojėlis teka; Per laukelį upužėlis teka; Upelis, ezerėlis teka; Ezerėlis, upelis teka; Ezerėlin, ezerėlin srauni upė teka; Per upelį ezerėlis teka; Upelė teška i marelės kraštą; Dunajėlis ne upelis teka; Oi vyno, vyno upis teka; Per dvarelį Nemunėlis teka; Per dvarelį dunojėlis teka; Per kiemelį dunojėlis teka; Pro močiutės dvarą dunojėlis teka ir t.t.*

Kai kurie lietuvių tautosakos tyrinėtojai manė, kad liaudies dainose *dunojus*, *Nemunėlis*, *upelė*, *ezerėlis* ir kt. kaitaliojasi priklausomai nuo dainos geografijos (tose vietose, kur daugiau ežerų – vartojamas žodis *ežeras*, arčiau Nemuno – *Nemunas*, *Nemunėlis*, prie jūros – *marios*, *jūra* ir pan.). Tokia nuomonė nėra visai nepagrįsta, tačiau ją galima šiek tiek patikslinti. Pirmiausia pasakytina, kad visoje Lietuvoje dainuojamų dainų, kuriose *dūnojus* kaitaliotuši su kitais žodžiais, yra palyginti nedaug. Arealinės dainos *dūnojaus* vartojimo geografijai nustatyti mažiau tinka. Iš populiariausių ir žinomų beveik visoje Lietuvoje dainų, kuriose *dūnojus* kaitaliojasi su kitais žodžiais minėtinis šios: „Anoj pusėj Nemunėlio pievelė žaliavo“, „Kas subatos vakarėli“, „Tykiai, tykiai Nemunėlis teka“, „Siuntė mane motinėlė į dūnojų vandenėlio“. Plačiausiai žinomas iš šių keturių dainų pirmosios dvi, o trečioji ir ketvirtoji – mažiau populiarios. Tiesa, dainos populiarumas ir paplitimas gali būti nustatytas tik apytiksliai, nes visos dainos „keliauja“. Todėl kai kurios, jų tarpe ir keturios minėtosios, i vieną ar kitą Lietuvos vietą gali būti atėjusios labai nesenai ir įvairiaiš keliais. Tad mūsų pastabos apie šių dainų ir jų variantų geografiją nieko nesako apie jų kilmės vietą ir migracijos kryptis, o tik parodo tų dainų paplitimą per pastaruosius tris – penkis dešimtmecius. Kalbant apie šias keturias dainas kartu, galima pasakyti, kad ryškesnio *dūnojaus* kaitaliojimosi su kitais žodžiais priklausymo nuo vietovės fiziografijos nematyti. Antai dainoje „Tykiai, tykiai Nemunėlis teka“ žodis *Nemunėlis* dažniausiai keičiamas žodžiu *ezerėlis* palyginti labai neežeringame krašte – Šiaurės Lietuvos vidurinėje dalyje (Mažeikių, Joniškio, Pušaloto, Linkuvos ir kt. apylinkėse). Bene pačiame ežeringiausiam, šiaurrytiniam Lietuvos kampe žodis *Nemunėlis* labai dažnai (kai kuriose apylinkėse – Smalvų, Dūkšto, Daugėliškio, Tverečiaus, Mielagėnų ir kt. – visada) pakeičia *upelė*, *upelis*. I pietus nuo Nemuno ir Neries upių *Nemunėlis* kitu žodžiu beveik nekeičiamas.

Dainos „Siuntė mane motinėlė į dūnojų vandenėlio“, kuri beveik nežinoma Žemaičiuose, žodis *dūnojus* kitu žodžiu keičiamas retai, be kelių išimčių, tik Šiaurės Rytų Lietuvoje (pakeičiama dažniausiai žodžiu *upelė*, *upytėlė* ir pan.).

Žodis *dūnojus* dainoje „Kas subatos vakarėli“ kaitaliojasi su kitais žodžiais retokai, tačiau ryškesnio pasikeitimo priklausymo nuo vietovės fiziografijos nėra.

Bene dažniausiai iš keturių minėtų dainų *dūnojus* keičiasi su įvairiausiais kitais žodžiais dainoje „Anoj pusėj Nemunėlio“. Idomu, kad šiaurrytinėje Lietuvoje,

t.y. ypač ežeringame Lietuvos kampe, dainose *dūnojų*, *Nemunėli* labai dažnai pakeičia *ežeras*, *ezerėlis*. Tačiau kokio aiškaus dėsninumo ir čia nėra. Antai žodis *Nemunėlis* vietoj *dūnojus* dažnai pasitaiko ne tik Jurbarko, Raudonės, Kauno, bet ir Mažeikių, Viešnių, Akmenės, Laižuvos apylinkėse.

Be to, šių keturių dainų *dūnojaus* kaitaliojimosi su kitais žodžiais kartografinius vaizdas nerodo, kaip buvo kai kurių tautosakos tyrinėtojų manyta, kad žodis *dūnojus* liaudies dainose dažniausiai pasitaikas tose srityse, kurios ribojasi su lenkais ir baltarusiais, o einant i šiaurę ir šiaurė vakarus, palaipsniu retėjantis, užleisdamas vietą *upeliui*, *ezereliui*, *marelėms* ir pan. Tiesa, dainoje „Siuntė mane motinėlę“ *dūnojus* ypač dažnas i pietus nuo Nemuno ir Neries, tačiau ir pati daina čia, matyt, yra populiaresnė. Dainoje „Tykiai, tykiai Nemunėlis teka“, kaip jau minėta, *Nemunėli* pakeičia *dūnojus* be kelių išimčių tik i šiaurę nuo Nemuno ir Neries.

Dainose „Kas subatos vakarėlį“ ir „Anoj pusėj Nemunėlio“ i šiaurę nuo Nemuno ir Neries *dūnojus* bene dažnesnis, negu i pietus. Tai rodytų, kad *dūnojus* lietuvių liaudies dainose greičiausiai yra įsigalėjęs gana seniai.

Ką reiškia taip dažnai lietuvių liaudies dainose pasitaikantys žodžiai *dunōjus*, *dunājus*, *dūnōjus* ir kt. ir koks jų santykis su upių vardais *Dunōjus*, *Dunājus*? Ar tai savi, baltiški vediniai, ar kokiui nors būdu susiję su Europos upės vardu *Dunōjus*? Idomu konstatuoti, kad dėl *Dunōjaus* hidronimijoje ir dėl *dumojaus* tautosakoje ar tarmėse tokią pat neaiškumą, kaip lietuviams, kyla visų pirma bulgarams, slovėnam, lenkams, rusams, ukrainiečiams, čekams ir kitoms slavų tautoms. Slavų kalbose yra ne tik daug upių, vardu *Duna*, *Duna* ir pan⁶, bet ir labai plačiai vartojamas apeliatyvas *dunaj* (dūna, dun'aj, dunaj ir pan.), reikšme „upė, srovė, gelmė, upės vaga, srauni tēkmė; nežinoma ir tolima upė, labai srauni arba labai gili ir tyki; prūdas, kanalas, stovintis vanduo; vandens pilna gili duobė, versmė, šaltinis, vandens bedugnė“ ir kt.⁷. Krinta i akis tai, kad žodis *Dunōjus*, einantis hidronimu ir apeliatyvu, nėra unikalus atvejis. Visų pirma, kai kuriose slavų kalbose visiškai panašiai yra su žodžiu *Visla*, kuris žymi ne tik upę (lenk. *Wisla*), bet vartojamas ir kaip apeliatyvas: lenk. *wisla*, „upė, didelis vanduo, kiekviena didelė upė, upelis, potynis⁸. Tam tikrą analogiją galima ižiūrėti ir lietuvių žodyje *Nemunas*, kuris žymi ne tik upes (*Nemunas* – dvi upės, *Nemunėlis* – keturios upės, *Nemuniukas* up., *Nemunýktis* up.), bet ir apskritai upę ar vandenį (plg. *nemuna*, *nemunai*: *Buvo nemunai neišeitamys tą pavasarį* Grg. Žalioms lankoms raiti josim, *nemunėliais plaukte plauksim*. Per ezeraičius, per nemunėlius atplaukia šyvas žirgelis Drsk.; *nemunaičiai*: *Ant kalno beržynaičiai, pakalnėj nemunaičiai; nemunėlis: An kalno nemunėlis, po kalnu dunojelis* LKŽ K).

⁶ Žr. T. Lehr-Spławiński, Rozmieszczenie geograficzne prasłowiańskich nazw wodnych, „Rocz. sl.“ XXI, cz. I, p. 11; П. Маштаков, ДБ, р. 248; В. Топоров, О. Трубачев, ЛАГВП, р. 224.

⁷ Žr. B. Ślaski, Dunaj i Wisła, „Sl. occ.“, t. 16, p. 183; T. Lehr-Spławiński, Rozmieszczenie..., p. 11; M. Jurkowski, Rzeka, potok i jej synonimy w języku ukraińskim, „Sl. or.“, rocz. XII, Nr. 3, p. 462; V. Jagić, Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie, AslPh, I, p. 299–333.

⁸ Žr. M. Rudnicki, Etymologies du nom de la Vistule et de la dénomination Veneti, „Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Actes et mémoires“, Paris, 1938, p. 205 (tas pats „Sl. occ.“, t. 17, p. 132); B. Ślaski, Dunaj i Wista, „Sl. occ.“, t. 16, p. 186; T. Lehr-Spławiński, Rozmieszczenie..., p. 7.

Panašios kilmės greičiausiai yra ir lietuvių bendriniai žodžiai *alaušai* || *ālaušos* „kur daug vandens prilieta; klanas“: *Kad priplė, tai alaušai ant dirvų stovi Užp. Žiūrėk, ant stalo ālaušus padirbai Užp. Kiek jų turto – alaušai gėrybės!* Ds. *Ant laukų alaušai stovi vandenio Užp.* LKŽ I 76; plg. *alauša* „skystas žmogus, plepys“: *Klausyk tu to alaušos – grūdelis jam kalnu pavirsta* Ds. Kaip matyt iš pavyzdžių, visi šie bendriniai žodžiai pažįstami labai nedideliamė plote (Užpaliai, Dusetos). Kaip tik šiose apylinkėse yra du ežerai, vardu *Ālaušas* (*Alaušas*), vienas ežeras, vardu *Alaušai*, ir upė, vardu *Alaušas*⁹.

Tad yra pagrindo galvoti, kad reikalą turime ne su išskirtiniu, visiškai izoliuotu reiškiniu, o su labai savitu apeliatyvų ir hidronimų darybos tipu. Kai dėl lietuvių *Nēmunas* ir *nemuna* tai, rodosi, neabejotina, kad bendrinis žodis yra tik metaforiškai vartojuamas didžiausios krašto upės vardas, o kai kurie kitų upiųvardai (*Nēmunas*, *Nemunýkštis*, *Nemunēlis*) greičiausiai yra antrinės darybos, susiję su didžiojo Nemuno vardu (vienu kitu atveju, gal būt, tarpiškai, per apeliatyvą *nēmunas*, *nemunēlis*). Panašiai yra ir su *Visla*, *visla*¹⁰. Tik dėl *Dunōjus* (Europos upės vidas) ir sl. *dunaj* esama skirtingu nuomonių. Vieni mano, kad slavų apeliatyvas *dunaj* nieko bendra neturi su upės vardu *Dunōjus*, o yra kilęs iš ide **dheu* || **dhou-* „bėgti, tekėti“¹¹; kiti galvoja, kad slavų kalbose plačiai paplitęs hidronimas *Dunaj* yra atsiradęs iš Europos upės vardo *Dunaj*; vėliau iš *Dunaj* kilo tokie upiųvardai, kaip *Дунай*, *Дунаец* ir pan.¹². Galutinai šią problemą išspręsti trukdė tai, kad Europos upės vardo *Dunōjus* kilmė iki šiol buvo labai neaiški. Upės vardo *Dunōjus* (rus. *Дунай*, rum. *Dunăre* ir kt.) atsiradimas buvo aiškinamas labai įvairiai. Vieni tyrinėtojai Europos *Dunōjų* laikė keltišku vardu¹³, kiti – iranėnu – skitu¹⁴, treti – trakų-dakų¹⁵, ketvirti – slavų¹⁶, dar kiti manė ji esant neindoeuropietiškos kilmės vardu (gruzinų¹⁷) ir t.t. Iš daugelio darbų apie Europos upės vardą *Dunōjus*

⁹ Dėl šių hidronimų kilmės žr. K. Būga, RR, I, p. 311, 500; III, p. 407, 414, 424 ir kt.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ K. Zierhoffer, Nazwy miejscowe północnego Mazowsza, Wroślaw, 1957, p. 162–163; T. Lehr-Spławiński, Rozmieszczenie..., p. 11; T. Lehr-Spławiński, O pochodzeniu i praojczyźnie słowian, Poznań, 1946, p. 73.

¹² Žr. M. Vasmer, REW, p. 380 (ten ir literatūra); В. Топоров, О. Трубачёв, ЛАГВП, р. 224.

¹³ M. Förster, Der Name der Donau, ZslPh, I, p. 23–24; M. Vasmer, REW, I, p. 380 (keltu-lotynu); В. И. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкоznанию, М., 1958, p. 254; WI. Georgijew, Нынешнее состояние ономастических исследований в Болгарии, „I międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna“, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, p. 13; А. Л. Погодинъ, Изъ истории славянских передвижений, С.-Петербургъ, 1901, p. 85; В. Топоров, О. Трубачёв, ЛАГВП, р. 224.

¹⁴ P. Kretschmer, Zum Balkan-Skythischen (I. Der Name der Donau), „Glotta“, XXIV, 1936, p. 1 ir kt.; А. А. Зализняк, Проблемы славяно-иранских языковых отношений древнейшего периода, ВСЯ, вып. 6, p. 45; R. Meister, Der Name der Donau, KZ, 78, 1/2. Heft, p. 55.

¹⁵ Literatūra žr. G. Ivănescu, Origine pré-indo-européenne des noms du Danube, „Contributions onomastiques“, Bucarest, 1958, p. 127.

¹⁶ T. Lehr-Spławiński, O pochodzeniu..., p. 73; T. Lehr-Spławiński, Rozmieszczenie..., p. 11; K. Zierhoffer, Nazwy miejscowe północnego Mazowsza, p. 162; J. Rozwadowski, Studia nad nazwami wód słowiańskich, Kraków, 1948, p. 247–251. Toliau literatūrą žr. G. Ivănescu, min. veik., p. 125.

¹⁷ Н. Я. Марр, Лингвистически намечаемые эпохи развития человечества и их увязка с историей материальной культуры, „Сообщения ГАИМК“. I, Л., 1925, p. 40. (Arba

išsiskiria nesenai pasirodės VI. Georgijevu darbas¹⁸. Jame yra ne tik gana vykusiai paaikintas santykis tarp *Dānuvi(s) (seina Dunōjaus vardo forma) ir rumunų Dunăre bei slavų Dunajb ir Dunav (šis santykis iki šiol buvo labai miglotas), bet ir paties Europos upės vardo Dunōjus (kartu ir slavų Dunaj) kilmė aiškinama bene patikimiausiai. VI. Georgijevu nuomone, Europos Dunojus yra turėjės tris svarbesnius pavadinimus: 1) žemupys vadinosi "Ιστρος (trakiškas vardas); 2) aukštupys (ir dalis vidupio) – Dānuvius <ide *dānuw-io- (keltiškas vardas); 3) žemupys ir dalis vidupio (apytikriai nuo Budapešto ar Belgrado) turėjės panašų dakiškā-mizišką pavadinimą *Dānavi(s) < ide. *dānow-jo-. Dakų-mizų kalboje ilgas kirčiuotas ā po III—IV m.e. amžiaus virto ō (vadinasi, *Dānavi(s) > *Dōnavi(s)). Vėliau dakų-mizų kalboje intervokalinis v dėsningai išnyko, ir *Dōnavi(s) > *Dōnai(s). Slavų Dunajb (plg. rus. Дунай, lenk. Dunaj, chorv. Dunaj) tegalėjo kilti iš formos *Dōnai(s), nes praslavų kalba neturėjo fonemos ū¹⁹ (plg. s. bulg. икоуна < gr. εἰκών²⁰, буки < got. bōka²¹). Iš čia išplaukia dar viena mūsų reikalui svarbi išvada: kadangi Europos upės vardo Dunōjus šaknies archetipas yra *dān- > *dōn (arba *dān-), tai lietuviškas Europos upės vardo Dānuvius variantas Dunōjus galėjo kilti tik iš slavų Dunajb (< *Dōnai(s)), nes, jeigu lietuvių Dunōjus būtų atėjęs ne iš slavų, tuomet šaknyje turėtume kitą balsį²².

Tas faktas, kad slavų Dunajb yra skolinys greičiausiai iš dakų-mizų *Dōnai(s), o lietuvių Dunōjus – iš slavų Dunajb, dar nerodo, kad daugybė kitų slaviškų hidronimų su dun- (Дунай, Дунаец ir kt.) bei apeliatyvas dunajb ir lietuvių vietovardžiai Dūnōjus, Dunājus, Dunōjus bei apeliatyvai dūnōjus, dunājus, dunōjus susiję su Europos upės vardu (sl. Dunajb, liet. Dunōjus). Kaip minėta, kai kurie tyrinėtojai mano, kad slavų Dunajb ir dunajb susiformavo nepriklausomai nuo Europos upės vardo Dunajb. Ir lietuvių hidronimą Dunōjus bandyta nagrinėti, nesiejant jo su Europos upės vardu Dunōjus²³. Tačiau tokiam aiškinimui prieštarauja daugelis faktų. Kai dėl slavų upių vardu su dun- (Дунай, Дунаец) ir apeliatyvo dunajb, tai reikia sutikti su M. Fasmeriu, V. Toporovu bei O. Trubačiovu ir kitais (žr. aukščiau), kad slavų apeliatyvas dunajb yra tik metaforiškai vartojuamas didžiausios Europos upės vardas, o kiti slavų hidronimai (Дунай, Дунаец ir pan.) yra vėlesnės, antrinės kilmės. Mums rodomi, kad ir Lietuvos upių vardai Dunājus, Dunōjus ir apeliatyvas dunājus, dunōjus (panašiai kaip Nēmunas, Nemunėlis ir ne-

Н. Я. Марр, Избранные работы, III, р. 37); G. Ivănescu, min. veik., p. 131–136. Šio str. recenziją žr. ВЯ, 1960, Nr. 2, p. 141).

¹⁸ Вл. Георгиев, Дунай, Дунав, Dunăre, „Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński“, Warszawa, 1963, p. 87–90.

¹⁹ A. Vaillant, Gramaire comparé des langues slaves, I, Paris, 1950, p. 120.

²⁰ Plg. dar G. Ivănescu, min. veik., p. 126.

²¹ A. Vaillant, min. veik., p. 120; Вл. Георгиев, Дунай, Дунав, Dunăre... p. 88.

²² Lotyniški žodžiai germanų kalbose rodo, kad tam tikru laiku ō galėjo virsti ū ir germanų kalbose, plg. lot. Rōma > *Rūma, s. saksų, s. vok. aukšt. Rūma; lot. Rōmānī > got. Rūmōneis (žr. Справительная грамматика германских языков, II, М., 1962, p. 116), tačiau dėl kitų hidronimų ir apeliatyvų su dunaj- nebuvimo germanų kalbose ir dėl baltų-germanų mažiau intensyvių kalbinių kontaktų, negu baltų-slavų, sunku išvaiduoti, kad Europos upės varda Dunōjus į lietuvių kalbą būtų patekės per germanus.

Dar žr. K. Büga, RR, III, p. 671; E. Fraenkel, LEW, p. 111.

²³ Žr. B. Savukynas, Ežerų vardai, LKK, V., p. 197.

munai, nemunēlis: Visla ir visla: Alaušai ir alaušai) yra susiję vienas su kitu ir genetiškai neatskiriami nuo Europos upės vardo *Dunōjus* ir slavų apeliatyvo *dunajъ*. Šis apeliatyvas, labai plačiai vartoamas slavų kalbose, ypač tautosakoje, galėjo patekti ir į baltų kalbas²⁴ kaip savitas upės ar vandens simbolis, poetinis įvaizdis. Tiesa, senieji slaviški skoliniai lietuvių kalboje vietoje sl. *u* paprastai turi *ū*, plg. *grūšia* < *груша*, *kūmas* < *кум*, *dália* < *дуля*, *būnas* < *бубен*, *tijūnas* < *тиюн*²⁵. Griežtai žiūrint fonetikos, gali pasirodyti, kad lietuvių *dun-* nelygu sl. *dun-*. Šitą neatitikimą galima būtų taip aiškinti: liet. *dunājus*, *dunōjus* (ir lat. *dunavas* bei vietovardžiai *Dunava* up., *Dunajs* pv. ir kt. – žr. J. Endzelins, LV I 1. 238) yra vėlesni skoliniai, iš slavų į baltų kalbas atėję po to, kai slavų ilgas *u* sutrumpėjo. Skolintų bendriniai žodžiai, kuriuose vietoj sl. *u* yra trumpas *u*, lietuvių kalboje yra nemaža, pvz., *bujoti* < lenk. *bujać*, *burōkas* < brus. *бұрак*, *juká* < brus. *юха* < lenk. *jucha*, *jupà* < lenk. *ju-pa* < brus. *юна*, *kupà* < brus. *кына* < lenk. *kupa*, *kùtas* < lenk. *kut*, *rujà* < lenk. *ruja*, *šutas* < brus. *шұтас*²⁶. Kaip minėta, tautosakoje greta žodžių *dunōjus*, *dunājus* dažnai pasitaiko ir *dūnōjus*, *dūnojēlis*, plg. *dūnavēlis*. Lietuvių vardyne taip pat gana dažni vietovardžiai, šaknyje turę ilgą *ū*, pvz.: *Dūnājus* ež. Lkm. Trainiškio k., *Dūnājus* gn. Brž., Meilūnų k., *Dūnōjus* pv. And., Laičių k., *Dūnojus* pv. Vb., Mèdžiūnų k., *Dūnōjai* pv. Užp., Viešeikių k., *Dūnōjai* pv. Všt., Pavištyčio k. Galima manyti, kad bendriniai žodžiai *dunōjus* ir *dūnōjus* iš slavų kalbų į lietuvių kalbą pateko ne vienu laiku: *dūnōjus* būtų senesnis skolinys, negu *dunōjus*. Tokių žodžių, kurie į lietuvių kalbą iš slavų kalbų yra atėję ne vienu laiku, yra ir daugiau, pavyzdžiui, *pundūs* (K. Büga, RR I 339) ir *pūdas* (ten pat, II 364), *kuila* (ten pat, I 347) ir *kýla* (ten pat 348), *viēsnē* (ten pat, II 660) ir *vyšnià* (ten pat) ir kt. Kad žodžiai su šaknimi *dun-* į lietuvių tautosaką pateko vėliau, rodytų ir ta aplinkybė, jog refrenų žodžiai *dūnoja*, *dūnojo*, *dūnō*, kurie greičiausiai yra žymiai senesni už apeliatyvus *dunōjus*, *dunājus* ir pan. šaknyje turi ilgą *ū*.

Vėliau iš bendriniai žodžiai *dūnōjus*, *dunājus*, *dunōjus* galėjo atsirasti keli mažų upeliukų ar balų vardai. Sunku patikėti, kad per slavus atėjęs Europos upės vardas *Dunōjus* baltų vardyne jau būtų radęs kitus, visai savarankiškai susidariusius, baltiškus *Dunōjus*. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad lietuvių hidronimus *Dūnōjus*, *Dunōjus* ir kt. galima laikyti baltų-dakų-mizų (ar baltų-trakų, baltų-ilyrų) izoglosa. Tokia izoglosa, turint galvoje gausias baltų-ilyrų kitų vietovardžių paraleles²⁷, nėra neįmanoma. Tačiau šitokiai prielaidai prieštarauja fonetika. Kadangi Europos *Dunojaus* šaknies archetipas yra **dān-* > **dōn-* (arba **dān-*), tai baltiškos šio vardo paralelės šaknies balsis negalėtų būti *ū* arba *u*.

Kad lietuvių vietovardžiai *Dūnōjus*, *Dūnājus*, *Dunōjus*, *Dunājus* yra antrinės, vėlesnės kilmės, atsiradę iš skolinto bendrinio žodžio *dūnōjus* ir kt., rodo ir visiškas šaknies *dūn-*, *dun-* izoliuotumas lietuvių vardyne.

²⁴ Lietuvių *dunojų* atėjusiu iš slavų tautosakos laikė A. Bezenbergeris (A. Bezenberger, Litauische Forschungen. Beiträge der Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer, Göttingen, 1882, p. 18, išnaša 1); labai atsargiai – Chr. Barčas (Chr. Bartsch, Über litauische Volksliteratur, p. 108).

Skoliniu iš slavų *dunojų* laiko „Lietuvių kalbos žodynus“, II, p. 606.

²⁵ Žr. K. Büga, RR, I, p. 271; II, p. 621.

²⁶ Žr. P. Skardžius, Die slawischen Lehnwörter im Altlitauischen, Kaunas, 1931.

²⁷ B. N. Топоров, Несколько иллирийско-балтийских параллелей из области топономастики, „Проблемы индоевропейского языкоznания“, М., 1964, p. 52.

Idomi dar viena paralelė. Baltų kalbose greta *dūmaj-*, *dūnoj-* yra ir *dūnav-*, plg. liet. *dūnavėlis*, *dunava*, pr. *Dunow* (G. Gerullis, AO 32), lat. *dūnavas* „mažas upeliukas; versmė, šaltinis; neužšalantis vanduo“ LVV 518, *Dunav-a* up. (J. Endzelīns, LV I 1. 238). Panašūs variantai dažni ir slavų kalbose (plg. rus. *Дуна́й*, *Дунае́ць* ir *Дуна́въ*²⁸). Slavų upių vardų *Dunav-*, kaip ir *Dunaj-*, greičiausiai kilęs iš to paties Europos upės vardo *Dunōjus*, kuris slavų kalbose turi dvi formas: *Dunaj-* ir *Dunav-*, plg. rus., ukr. *Дуна́й*, chorv. *Dūmaj*, slovén., ček., lenk. *Dunaj* ir sen. bulg. *Доунавъ*, sen. serb. *Доунавъ*, bulg. *Дунав*, serb. *Дјунав*, *Дунаво*²⁹. Kaip minėta, slavų *Dunaj-* greičiausiai yra kilęs iš dakų-mizų vėlesnės Europos *Dunojaus* vardo formos **Dōnaī(s)*. VI. Georgijevu nuomone, slavų *Dunav* taip pat kilo iš senesnės dakų-mizų *Dunojaus* vardo formos **Dōnavi(s)*³⁰. Tad tarp baltų vietovardžių *Dūnav-* (greta *Dūmaj-*) ir slavų *Dunav* (greta *Dunaj-*) greičiausiai yra ne atsitiktinė paralelė. Galima spėti, kad baltų *Dūnav-*, kaip ir *Dūmaj-*, yra Europos *Dunojaus* vardo slaviškos formos *Dunav* baltiškas variantas³¹.

Lietuvių vietovardžių *Dūnōjus*, *Dūnājus*, *Dunājus* ir kt. atsiradimą grafiškai galima taip pavaizduoti: **Dōnaī(s)* (dakiškas-miziškas Europos *Dunojaus* pavadinimas) → *Dunaj-* (slaviškas *Dunojaus* pavadinimas) → *dunaj-* (slavų apeliatyvas) → *dūnōjus*, *dunājus*, *dunōjus* ir kt. (lietuvių apeliatyvai) → *Dūnōjus*, *Dūnājus*, *Dunājus*, *Dunājus* (lietuvių vietovardžiai).

b) Antra ne visai aiškios kilmės upių vardų grupė yra *Dniēpras* Šmn., Lakmenios int., *Doniēpras* (2) Šln., Šušvės int., *Duneprēlis* (2) Jž., Čivylių k. Prie šios grupės priklauso ir kai kurie kiti vietų vardai, pavyzdžiu, *Dunēprai* pv. RdN., Latvelių k., *Dunēpras* pv. Jž., Čivylių k. Galima manyti, kad visi jie yra vienos kilmės, nors, žiūrint lietuvių kalbos fonetikos dėsnį, kamienai *dniepr-*, *doniepr-*, *dunepr-*, *dunēpr-* negali būti išvesti iš vieno archetipo. Jie greičiausiai yra susiję su Ukrainos upės vardu *Dnēpras*. Kaip žinoma, *Dnepras* senovėje vadinosi *Borysthēnēs* (Βορυσθενης), o vėliau kilęs vardas *Dnēpras* turėjo daug variantų: Δανάπρις (*Danapris*), Δηνέπρъ, Δынѣпrъ, *Henpъ*, *Dnieper*, *Neper*, *Nieper*, *Niepor*, *Niper*, *Nyepers*³². Upės varda *Dnēpras* nėra slaviškas. Jo šaknis *dn-* <*dan-* (plg. *Danapris*) paprastai siejama su ir. *danu-* „upė“, oset. *don* „upė, vanduo“³³. Lietuvių vietovardžiai *Dniēpras*, *Doniēpras*, *Duneprēlis*, *Dunēprai*, *Dunēpras* greičiausiai vestini iš įvairių Dnepro vardo variantų. Artimiausi lietuvių vietovardžiams būtų variantai *Dnepr*, *Danapris*, *Денѣпrъ*, nors, sulyginus lietuvių vietovardžius ir Dnepro vardo variantus, matyti ir dalinis fonetinis neatitikimas (pvz., *Doniepras* – *Danapris*). Galima įtarti, kad kai kurie lietuvių vietovardžiai pasikeitė vėliau arba yra kilę iš kitų, raštų neuzfiksotų, Dnepro vardo variantų. Be to, ne visi lietuvių vietovardžiai galėjo būti paskolinti vienu laiku. Yra pamato labai hipotetiškai spėti, kad pats seniausias skolinys yra upėvardis *Doniēpras*³⁴ (plg. *Danapris*). Gal būt, šis upės vardas į lietuvių

²⁸ П. Маштаков, ДБ, р. 248.

²⁹ Вл. Георгиев, *Дунаї*, *Дунав*, *Dunare...*, р. 87.

³⁰ Ten pat, р. 89.

³¹ Dél liet. *Dunaj-*, lat. *dūnavas* slaviškos kilmės dar žr. M. Vasmer, REW, p. 381.

³² П. Л. Маштаковъ, ДБ, р. 1.

³³ Ж. А. А. Зализяк, Проблемы славяно-иранских языковых отношений древнейшего периода, ВСЯ, вып. 6, М., 1962, р. 45; Т. Lehr-Spławiński, O pochodzeniu..., р. 61; M. Vasmer, REW, I. 354.

³⁴ Jeigu o tarp d ir n nėra vėlesnis, jspraučtinis.

kalbą atėjo ne per slavus, o yra senųjų baltų, gyvenusių Dnepro baseine, atsineštas arba lietuvių perimtas iš tų baltų genčių, kurios senovėje gyveno Padneprėje. Pa-našiai į lietuvių kalbą, gal būt, galėjo patekti ir vietovardžiai su *dniepr*, *dunépr*-ir kt., nors, apskritai, jų atėjimo keliai į lietuvių kalbą yra neaiškūs. Kad jie būtų vėlesnės, antrinės darybos (kaip *Dunōjus*, *Dunājus* ir kt.), duomenų neturime.

Santrumpos

aukšt.	— aukštaičių	liet.	— lietuvių
brus.	— baltarusių	lot.	— lotynų
bulg.	— bulgarų	oset.	— osetinų
chorv.	— chorvatų	pv.	— pieva
dš.	— dešinysis (intakas)	rum.	— rumunų
gn.	— ganykla	rus.	— rusų
got.	— gotų	s.	— senoji
gr.	— graikų	sl.	— slavų
int.	— intakas	vok.	— vokiečių
ir.	— iranėnų	žem.	— žemaičių
kr.	— kairysis (intakas)		
lat.	— latvių		

AO — Die altpreußischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt von G. Gerullis,
Berlin und Leipzig, 1922.

AslPh — Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1876 tt.

KZ — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn, Berlin und Gütersloh, 1852 tt.

LEW — Litauisches etymologisches Wörterbuch von E. Fraenkel, Göttingen, 1962.

LKK — Lietuvių kalbotyros klausimai, Vilnius, 1957 tt.

LKŽ — Lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1941 tt.

LKŽK — LTSR Mokslo Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto „Lietuvių kalbos žodyn“ kartoteka.

LV — J. Endzelins, Latvijas PSR vietvārdi, Rīgā, 1956 tt.

REW — M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, I, 1953; II, 1955; III, 1958.

Rocz.sl. — Rocznik slawistyczny. Kraków, 1908 tt.

RR — K. Būga, Rinktiniai raštai, Vilnius, I, 1958; II, 1959; III, 1961.

Sl.Occ. — Slava Occidentalis, Poznań.

Sl. Or. — Savia Orientalis, Warszawa.

ВСЯ — Вопросы славянского языкознания, Москва, 1957 tt.

ВЯ — Вопросы языкоznания, Москва.

ДБ — П. Л. Маштаков, Список рек Днепровского бассейна, С. Peterburg, 1913.

ЛАГВП — В. Н. Топоров и О. Н. Трубачёв, Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья, Москва, 1962.

Pastaba: Gyvenamujų vietų vardų santrumpos tokios pat, kaip „Lietuvių kalbos žodyne“ (žr. t. III, Vilnius, 1956).

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОИСХОЖДЕНИЯ НАЗВАНИЙ ЛИТОВСКИХ РЕК

Dunojus и *Dniepras*

А. ВАНАГАС

Резюме

В данной статье рассматриваются две группы литовских названий рек:

а) *Dunōjus* (четыре реки), *Dunājus* (восемь рек), ср. *Dunājus* || *Gudonių ēžeras* оз., *Dūnōjus* оз., *Dūnājus* луг, *Dūnōjai* луг. Существует определенная связь между этими топонимами и апеллятивами *dunōjus*, *dunājus*, *dūnōjus* „большая вода и др.“, ср. *dunōjis*, *dunujēlis*, *dūnavēlis*, *dujonēlis*, *dujānas*, *donajus*, *danojus*, *donujēlis*, *donojēlis*, *danujēlis*, рефлексы *dūnoja*, *dūnojo*, *dūnō*, глагол *sudulti* (-*dūna*, -*duno*), *duna* „?“, *dunas* „?“, *dunis* „?“. Они очень широко распространены в литовских народных песнях. Апеллятивы *dunōjus*, *dunājus*, *dūnōjus* и др. в литовский фольклор пришли из славянских народных песен как своеобразный поэтический образ, символ воды. Литовские топонимы *Dunōjus*, *Dunājus*, *Dūnōjus*, *Dūnājus*, по всей вероятности, являются вторичными образованиями от этих апеллятивов.

б) *Dniepras*, *Doniēpras*, *Duneprēlis*, ср. *Dunēprai* (луг), *Dunēpras* (луг). Генетически эти топонимы связаны с названием украинской реки Днепр. Как известно, название Днепр в прошлом имело много вариантов: *Днівръ*, *Днѣпъ*, *Дѣнѣпъ*, *Непръ*, *Dnieper*, *Niper*, *Nieper*, *Neper* и др. Литовские топонимы *Dniepras*, *Doniēpras*, *Duneprēlis*, *Dunēpras*, возможно, произошли от разных вариантов названия Днепр. При сравнении литовских топонимов с вариантами названия Днепр, видны частичные несоответствия фонетического характера. Можно предполагать, что некоторые изменения литовских топонимов произошли позже.

Путь проникновения названия реки Днепр в литовскую топонимию не совсем ясен. Возможно, что названия *Dniēpras*, *Doniēpras* и др. являются рефлексом тех отдаленных времен, когда балты обитали на обширных территориях бассейна Верхнего Днепра,